

FIRAT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

FIRAT UNIVERSITY JOURNAL OF THE FACULTY OF THEOLOGY

Sayı: 27/2 (Aralık / December 2022), 241-257

Kur'an'da Kelime Kavramı The Concept of Word in The Quran

Yahya KARATAŞ
Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr., Directorate of Religious Affairs, Elazığ/Türkiye

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 10 Ağustos/August 2022 Kabul Tarihi / Date Accepted: 19 Aralık/December 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2022 Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf / Cite as

Karataş, Yahya. "Kur'an'da Kelime Kavramı". *Firat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/2 (Aralık 2022), 241-257.

DOI: 10.58568/firatilahiyat.1160074

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Yahya Karataş).

Yayıncı / Published by

Firat Üniversitesi/ Firat University

Lisans Bilgisi / License Information

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

The Concept of Word in The Quran

Abstract: The Qur'an is a divine revelation with an addressing style based on the communication language used by the society to which it was revealed. Therefore, the first addressees of the Qur'an mostly understood the message of the revelation and what was meant to be conveyed. These first addressees, known for their interest in literature, noticed this *ijaz* aspect of the Qur'an from the beginning of the revelation. The Qur'an has many qualities. One of its most important features is that it uses a part of the concept to have different meanings depending on its place. One of them is the concept of "word". This concept, which is mentioned forty-six times in the Qur'an, sometimes has the same meaning, and sometimes it has different meanings with some suffixes. Some of the compositions in which this word is used in the Qur'an are: *kalimatu'l-fasl*, *el-kelimu't-tayyib*, *kalimatu'l-kufr*, *kalimatu'l-azap*, *kalitu'l-fasl*, *kalimatu't-taqwa*... This concept has gained different meanings in different parts of the Qur'an, both according to the context in which it is used and the meaning it expresses. As it can be understood from here, the Qur'an has interfered with the words and concepts used by the society to which it was sent from time to time and has been able to ascribe different meanings. In the final analysis, the concepts have taken on a different identity with the new meanings that the Qur'an has brought to them, and they have now been used based on that meaning.

Keywords: Quran, Word, Concept, Principle, Law.

Kur'an'da Kelime Kavramı

Öz: Kur'an, indirildiği toplumun kullandığı iletişim dilini esas alan bir hitap tarzına sahip ilâhî vahiydir. Bu yüzden Kur'an'ın ilk muhatapları gelen vahyin mesajını, anlatılmak isteneni çoğunlukla anlamışlardır. Kur'an'ın bu *îcâz* yönünü edebiyata meraklarıyla bilinen bu ilk muhataplar vahyin başından itibaren fark etmişlerdir. Kur'an'ın birçok vasfı bulunmaktadır. Onun en önemli özelliklerinden biri bir kısım kavramı yerine göre farklı anlamlara gelecek şekilde kullanmasıdır. "Kelime" kavramı da bu türden bir kavramdır. Kur'an'da toplam kırk altı kez geçen bu kavram bazen aynı anlamda, bazen de aldığı bazı eklerle beraber farklı anlamlara gelebilmiştir. Bu kelimenin Kur'an'da kullanıldığı terkiplerden bazıları ise şunlardır: *kelimetün tayyibetün*, *el-kelimu't-tayyib*, *kelimetullah*, *kelimetü'l-küfr*, *kelimetü'l-azap*, *kelimetü'l-fasl*, *kelimetü't-takva*... Bu kavram hem geçtiği bağlama göre hem de ifade ettiği manaya göre Kur'an'ın farklı yerlerinde farklı anlamlar kazanmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere Kur'an zaman zaman gönderildiği toplumun kullandığı kelime ve kavramlara müdahale etmiş ve farklı anlamlar yükleyebilmiştir. Son tahlilde kavramlar Kur'an'ın kendilerine kazandırdığı yeni anlamlarıyla farklı bir hüviyete bürünmüş ve o mana esas alınarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kelime, Kavram, İlke, Yasa.

Extended Summary: The Quran, which is the divine address that Allah sent to humanity as the last message, was sent primarily in the language that the society to which it was revealed spoke and communicated. This first society, who was the recipient of revelation, admired the concise language and style of the Qur'an, but secretly but openly. However, some people of the period, who had the mental world that was opposed to the Qur'an for various reasons, tried to find reasons for rejecting the invitation of revelation by deliberately infecting the aspects they admired with slander and slander. A few of these excuses can be expressed as follows: "If the Qur'an was sent down to the notables of two different cities", "Muhammad took what he read to us because this is the Qur'an", "If this Qur'an is a book sent from Allah, then Allah Let it rain stones on us, or let the constant torment come and find us."

The Qur'an also challenged this society, which was the first addressee of the revelation and also harbored a relentless hostility to the divine revelation (*tahaddi*). This challenge was put on their

faces as a truth by stating that they could not bring the like of even the smallest verse of the Qur'an in which they would reveal their weakness with a different content at different times. This divine challenge, which is put forward so that they can bring the like of it, if they can, the like of ten chapters, one chapter, or one verse of it, stands in front of humanity as a very important truth of history in terms of revealing their helplessness on the one hand and the i'jaz aspect of the Qur'an on the other.

One of the most important linguistic features of the Qur'an is that it attributes meaning to concepts with its own methods. The Arab society, which was the first addressee of the revelation, which used the language of the Qur'an and understood it very well when it was read, also witnessed that the Qur'an sometimes used concepts with the same expression in different contexts and meaning integrity. Later, with the formation of sciences, the science of wujûh and nazâir, which is one of the important titles of the field of tafsir, was presented to the attention of science aspirants as a field that specifically deals with the different meanings of these concepts. Because the Qur'an is an extraordinary book that sometimes uses words with the meaning that the society uses in its own sociological circulation, and sometimes adds meanings according to its own internal order. Due to the fact that it is the product of divine revelation, in the context called siyak and sibâk, semantic expansion or contraction or attribution of a special meaning has been possible from time to time in terms of concepts. One of the concepts of the Qur'an that this scientific branch covers in its books and pages is the concept of "word".

The concept of "word" has been used in forty-six different places in the Qur'an in a way that can have many different meanings. Scholars who have dealt with the issue linguistically have determined that this concept is generally used in the Qur'an as a phrase and in composition. When evaluated from another aspect, the concept of "word" has never been used in a singular form, with a letter-i description at the beginning. But its plural forms could be used alone at the beginning as a letter-i description and in different places. Again, the areas in which they are used in similar meanings in terms of the places they are mentioned in the Qur'an, and the meanings given specifically by considering the context form the general backbone of our study. When appropriate, all of them have been included in the relevant titles, benefiting from the comments of some of the commentators from the past to the present.

Concepts, where they are used from their root meanings, are the most important communication tools that contribute to the way societies express themselves. Since these root meanings gain additional importance when it comes to divine revelation, the question of what meaning does the Qur'an give in this case begins to gain more importance. Therefore, the determination of the meanings of the concept of "word" also requires reading the Qur'an holistically, as in many other issues. Applications reflecting the views of scholars from different periods and different views in the relevant parts of the study aim to contribute to a better understanding of this subject. While the Qur'an gives the concept of "word" the meaning of "word of tawhid" in some places, the prominent element in these verses is to remind that one of the most important goals of the believers, who are expected to be the indomitable defenders of the divine cause, is to always strive to keep this word of tawhid exalted on earth. In other places, it is used as an adjective that comes before the expression "word" and the attention of those who read it as "good word" or "bad word" has been drawn.

According to the places where the concept of "word" is used in the forms in which it comes as "kelimetullah" in the sense of supreme and eternal principle; "The word of Allah is complete", "The word of Allah is exalted", "The word of Allah is His help and judgment", "There is no change in the word of Allah", "The word of Allah is the Prophet. It is used in a way that can mean different things from each other, such as "Isa". Apart from this, divine laws draw attention as one of the usage areas of this concept in the Qur'an. The divine books are expressed in the forms of the concept of "word" in

some verses of the Qur'an. The expression, which means "commands of Allah", has also found a correspondence with this concept. It is a frequently encountered situation that the Qur'an uses the concept of "word" as the equivalent of "word".

As it can be understood from all these shared statements, the Qur'an, which is the divine word, is a miraculous book that appeals to all times. This miraculous being also includes ijaz, that is, being concise at the level of a masterpiece. Its freshness that defies centuries and its language and style aspects that bring its opponents to their knees not only ensure that the Qur'an is timeless, it also reminds its readers of the fact that a special effort is made to understand its unique features. Based on the concept of "word", which is the subject of our study, we tried to reveal this aspect of the Qur'an once again, as well as to understand and remind once again the real meaning or meanings of a concept, the truth revealed by Allah, who is also the owner of the word.

Giriş

Bu çalışmamızda Kur'an'da farklı manalarla ifade edilen "Kelime" sözcüğünün anlamları üzerinde duracağız. Bilindiği gibi farklı anlamlara gelebilen kelimelere "zû vücûh" kelimeler denmektedir. Bir kelimenin birçok anlamından birinin farklı yerlerde aynı anlamda kullanılmasına ise "en-Nezâir" denmiştir. Diğer bir ifadeyle Kur'an'da aynı lafzın farklı yerlerde değişik mânalarda kullanılmasına vücûh, bir lafzın anlamlarından sadece birinin başka âyetlerde tekrarlanmasına nezâir denmektedir.¹

Kur'an ilimleri sahasında ayrı bir yeri olan "el-Eşbah ve'n-Nezâir" ilmi bu türden kelimeleri konu edinmiştir. Birbirinden farklı anlamlara gelebilen bu gibi kelimelerin bilinmesi ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü bir kelimenin sadece bir manası bilinir ve o kelimenin geçtiği her yerde, tek mana üzerinden konu ya da bağlam anlaşılmaya çalışılırsa ciddi hatalara sebebiyet verilmiş olur. Dolayısıyla Kur'an'ın zengin anlam dünyasından istifade etmenin en önemli yollarından biri de farklı manalara gelebilen bu kavramları tanımak ve her defasında ilgili inceliği yakalamaya çalışmak olmalıdır.²

Çalışmamıza konu olan "kelime" kavramının sözlük ve terim anlamlarını vermeden önce bir genel giriş mahiyetinde kavrama hem kök anlamı hem de Kur'an'da geçtiği yerlerle ilgili bakışı özetlemekte fayda görmekteyiz. Kök manası itibarıyla "yara" ile bağlantısı olan bu kavram, dilimizde de bazen "dil yarısı" şeklinde mecazen bir karşılığını bulmuştur. Harflerin oluşturduğu bazen konuşarak bazen de yazarak cümleleri oluşturan kelime, tedavi de edebilir ama aynı zamanda yaralaya da bilir. Kur'an, Allah'ın bir beşer ile iletişim kurmasını "kelime" kavramı üzerinden işlerken bu ifadenin farklı yansımalarını da böylece işaret etmiştir.³ Bir yaklaşıma göre Kur'an'da bu kavram üç farklı yön ile bulunmaktadır:

1. Haber manasına gelen durumlar. Örneğin; "*İnsanlar sadece bir tek ümmetti, sonradan ayrılığa düştüler. Eğer (azabın ertelenmesi ile ilgili) Rabbinden bir söz (ezeli bir takdir) geçmemiş olsaydı, ayrılığa düştükleri konuda hemen aralarında hüküm verilirdi (Derhal azap iner ve işleri bitirilirdi.)*"⁴ âyetinde olduğu gibi önceki ümmet ve topluluklar ile ilgili verilen bilgi/haber sadedinde bu kavram kullanılmıştır. Böylece Allah'ın bir mühlet verdiği ama asla ihmal etmediği gerçeğine bir kez daha dikkatler

¹ Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegânî, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir* (nşr. M. Hasan Ebü'l-Azm ez-Zeftî), Kahire 1412/1992, I, 68-70; Yahyâ b. Sellâm, *et-Teşârif: Tefsîrü'l-Kur'ân Minme'stebehet esmâ'ühû ve taşarrâfet me'ânih* (nşr. Hind Şelebî), Tunus 1400/1980, s. 207-208, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 10-42.

² Mustafa Karagöz, "*Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci*", *Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü* (ed. Bilal Gökür v.dğr.), İstanbul 2009, s. 441-475.

³ Şûrâ, 42/51.

⁴ Yûnus, 10/19.

çekilmiştir.⁵ Bu anlama çok yakın ve yine “kelime” kavramıyla ifade edilen aynı hakikat başka bir âyette şöyle ifade edilmiştir: “Onlar, kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer (azabın) belli bir süreye kadar (ertelenmesi ile ilgili olarak) Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi. Onlardan sonra Kitab’a mirasçı kılınanlar da onun hakkında derin bir şüphe içindedirler.”⁶

2. Allah’ın kudretinin vüsati, verdiği nimetlerin sınırsızlığı anlamıyla beraber cehennem ehli için de verdiği sözden asla dönmeyeceğini ifade etme sadedinde “kelime” kavramı kullanılmaktadır. Bu bağlamda her iki duruma örnek olarak verilebilecek âyetler şunlardır:

“De ki: “Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek (denizlere deniz katsak); Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi.”⁷ Bu âyetteki “sözler” diye meâli verilen ifade âyetin lafzında “kelime” olarak geçmektedir.

“Rabbinin kelimesi (Kur’an) doğruluk ve adalet bakımından tamdır. Onun kelimelerini değiştirebilecek yoktur. O, hakkıyla iştir, hakkıyla bilendir.”⁸ Bu âyette ve buna benzer ifadelerle başka sûrelerde geçen âyetlerde “kelime” kavramı Allah’ın vadinden dönmeyeceği, kâfirlerin kendilerine haber verilen acı son ile mutlaka karşılaşacaklarına dair mesajlar ihtiva etmektedir.⁹

3. Allah’ın emri (işi) manasında bu kavramın Kur’an’daki kullanımı bazı âyetlerde geçmektedir. Hz. Meryem’in Hz. İsa’yı dünyaya getirmesini ifade eden ayetlerin birinde Allah, “Ey Kitab ehli! Dininizde sınırları aşmayın ve Allah hakkında ancak hakkı söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah’ın peygamberi, Meryem’e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur. Öyleyse Allah’a ve peygamberlerine iman edin, “(Allah) üçtür” demeyin. Kendi iyiliğiniz için buna son verin. Allah, ancak bir tek ilâhtır. O, çocuk sahibi olmaktan uzaktır. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O’nundur. Vekil olarak Allah yeter.”¹⁰ buyurarak, Hz. İsa’nın doğumunun olağanüstü bir işi (emri) olduğunu “kelime” kavramıyla belirtmiştir. Bu durum Allah’ın “Ol der, oluverir” şeklinde ifadesini bulan işlerinden bir iş olarak nazara verilmiştir. Buradaki olağanüstülük sebep-sonuç ilişkilerinde Allah’ın dilemesine bağlı olarak zaman zaman değişikliğe gitmesiyle alakalıdır, fevkalâdelik de buradadır. Allah sebebe ihtiyaç duymayandır, müstağni olandır.¹¹

“Kelime” kavramı Kur’an’da toplam kırk altı farklı bağlamda geçmektedir. Bunlardan yirmi sekizi: “kelimetün” şeklinde tekil, on sekizi de çoğuldur. Çoğul olanların on dört tanesi “kelimât”, dördü de “kelim” şeklinde geçmektedir.

Ayrıca, bu kavramın Kur’an’da, “el-kelime” şeklinde harf-i tarifli olarak tek başına kullanıldığı görülmemekle birlikte, çoğulları olan: “el-kelimât” ve “el-kelim” hallerinin marife olarak tek başına kullanıldığı görülmektedir. Bu kavram Kur’an’da daha ziyade bir terkip içinde geçmektedir. Bu terkipler de ya bir isim tamlaması ya da bir sıfat tamlaması şeklinde geçmektedir.

⁵ Ebû Hilâl el-Hasan İbn Abdillâh İbn Sehl İbn Said İbn Yahya İbn Mihran el-Askerî, *el-Vücûh ve’n-Nezâir*, (thk. Muhammed Osman), Mektebetü’s-Sekâfe ed-Diniyye, Kahire, 2007, I, 420.

⁶ Şûrâ, 42/14.

⁷ Kehf, 18/109.

⁸ En’âm, 6/115.

⁹ Ebû Hilâl el-Hasan İbn Abdillâh İbn Sehl İbn Said İbn Yahya İbn Mihran el-Askerî, *el-Vücûh ve’n-Nezâir*, (thk. Muhammed Osman), Mektebetü’s-Sekâfe ed-Diniyye, Kahire, 2007, I, 421.

¹⁰ Nisâ, 4/171.

¹¹ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Vücûh ve’n-Nezâir*, I, 421.

Farklı anlamlarının olması hasebiyle “kelime” kavramının tüm bu manalarının tespiti ve Kur’an’daki kullanımları araştırmamızın temelini oluşturmaktadır. Ayrıca “kelime” kavramının geçtiği ayetlerin konularına göre akışı içerisinde müfessirlerin yaptığı yorumlar yeri geldikçe zikredilecektir.

Çalışmanın ilk kısmında kelime kavramının lügat manaları üzerinde durulmuştur. Sonrasında ise “kelime” sözcüğünün Kur’an’daki farklı manalarını müfessirlerin görüşleri ışığında nakledilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın sınırları da göz önüne alınarak bu farklı anlamlar belli bir sistem içerisinde düzenlenerek açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Kelime (كلمة) Kavramının Sözlük ve Terim Anlamları

Kelime sözcüğü lügatte yaralamak anlamına gelmektedir, “el- kelmu” “yara” demektir. “Meklüm” ve “kelim” de yaralı demek olup çoğulu, “kelmâ”dır.¹² Bu tür bir kullanımı bir hadiste şu şekilde görmekteyiz: “Şüphesiz ki biz hastalara bakar yaralıları tedavi ederiz.” Burada “yaralıları” sözcüğü “kelmâ” olarak geçmiştir.¹³ Ayrıca “klm” kök ifadesi, iki ayrı duyu azasından biri ile idrak edilen etkiyi açıklamaktadır. Bunlarla beraber “kelâm” sözcüğü, duyma duygusu, “kelm” sözcüğü ise görme duygusu ile idrak edilendir.¹⁴ Bunlar, kelime sözcüğünün kök manalarıdır.

Kelime bir anlam ifade eden tek bir lafız ve söz demektir. Ama bu, sözün mutlaka dilden dökülmesini gerektirmez. Yani “kelime”; duruma göre isim, fiil, harf olabilir. Nahivcilerin istilâhında ise kelime, müfred mana için konulmuş bir lafızdır.¹⁵ Bu kavram Arapça ’da farklı bâblarda farklı anlamlara gelmektedir. “Yara, konuşmak, kendisiyle bir düşünceyi ve meramı ifade etmek, ayrılıktan sonra karşılaşıp konuşmak” bu farklı anlamlardan bir kaçıdır. Şiir dilinde ve hitabette ifade biçimini sağlayan en önemli vasıttır. Kavramın bir veçhesi de Allah’ın sıfatları başta olmak üzere mebd’ meâd bilgilerini de muhtevi ilim manasına “Kelâm” ifadesiyle karşılığını bulmuştur. Bu bağlamda Kelâm ilmine vâkıf insana mütekellim denmektedir.¹⁶

Mecazi olarak bir konuşmanın bütününe birden de “kelime” denmiştir. Kelimenin çoğulu “kelim”dir ve bu kelime hem müennes ve hem de müzekker için kullanılabilir. Başka bir çoğulu da “kelimât”tır. Bunlarla beraber ayrıca, “kelime” kavramı; ad, eylem, harf vb. tek bir lafız için kullanıldığı gibi, kendi başına bir manayı ifade eden söz için de bu kavram zaman zaman kullanılmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında “kelime” sözcüğü bazen de “cümle” ifadesinin karşılığı olarak ifadesini bulmaktadır.¹⁷

2. Kelime Kavramının Kur’an’daki Anlamları

Kelime sözcüğü Kur’an’da toplam kırk altı kere geçmektedir. Bunların yirmi sekizi; “kelimetün” şeklinde müfret, on sekizi de çoğuldur. Çoğul olanların da on dördü “kelimât” dördü de “kelim ” şeklinde kullanıldığına daha önce değinmiştik.¹⁸ Buna göre, bu kavram Kur’an’da isim

¹² İbn Fâris, Ahmed İbn Fâris İbn Zekeriyâ el-Kazvîni el-Râzî, *Mücmelü'l-Lügât*, (thk. Züheyr Abdulmuhsin Sultan) Beyrut, Müessesetür’Risâle, 1986, II, 769.

¹³ Ebû'l-Fazl Muhammed b Mukerrem b Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*. (Beyrut: Daru's Sadr, 1956), 12/522-525; Ebû'l-Kasım Hüseyin bin Muhammed Râgıb el-İsfehânî, el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur’ân, mhk. Safvan Adnan Dâvûdî, (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1992), s. 722.

¹⁴ Muhammed Çelik, *Kur’ân Kur’ân’ı Tanımlıyor*. (İst.: Şûle Yayınları, 1999), 29; Mahmut Rifat Kademoğlu, *Şâmil İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Şamil Yayınları, 2000), 117; Hüseyin Ece, *İslâm’ın Temel Kavramları*. (İst.: Beyan Yay., 2000), 76.

¹⁵ Ebû Mûsâ Muhammed b. Ömer b. Ahmed el-Medîni, *el-Mecmû’u'l-muğîs fî garîbeyi'l-Kur’ân ve'l-hadîs*, (thk. Abdülkerim el-Azbâvî), Câmiâtü Ummi'l-Kurâ, Mekke, 1986, III, 71; Mahmud Hüsnî Muğâlese, *Nahvu’s-Şâfi* (Amman: Daru'l Beşîr, 1991), 1/13.

¹⁶ Ma’luf, Luvis b. Nikola el-Ma’luf el-Yesuî. *el-Müncid fî'l-Jugâ ve'l-a’lam*, Beyrût: Dârü'l-Meşrik, 1973, 695.

¹⁷ İmâduddin İsmail b Ömer İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur’âni'l-Azîm*. (Beyrut, 1969), 1/371.

¹⁸ Muhammed Fuâd Abdülbâki, *el-Mu’cemu'l-Müfahres li Elfâzi'l-Kur’âni'l-Kerim*, Darü'l-Hadîs, Kahire, 2001, 722-723.

tamlaması, sıfat tamlaması, tekil, çoğul, çoğulları söz konusu olduğunda harf-i tarifli (marife) olarak bulunma gibi farklı kullanım kalıpları içinde yer almaktadır.¹⁹

2.1. Kelime-i Tevhid

Kur'an'da, "kelime" ifadesinin geçtiği bazı yerlerde mana, çoğunlukla kelime-i tevhid olarak anlaşılmıştır. Örneğin;

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّغْلَى وَكَلِمَةَ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

"Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim inkârcılar onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına "Tasalanma! Allah bizimle beraberdir" diyordu. Derken Allah ona kendi katından bir güven duygusu indirdi, sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi ve inkârcıların sözünü değersiz hale getirdi. Allah'ın sözü ise en yücedir. Çünkü Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir."²⁰

Hicret sırasında bir mağaraya sığınan Hz. Peygamber ile hicret arkadaşı Hz. Ebubekir'in morallerini güçlendirmek için nazil olan bu ayette Yüce Allah, kâfirlerin davasının hüsranlı neticeleneceğini, kelime-i tevhid davasının (Allah'ın sözü, dini) ise galip geleceğini haber vermektedir. Hicrî ilk dönemlerden itibaren birçok müfessir âyeti bu bağlamda ele alıp yorumlamıştır.²¹

Tüm bunlara ek olarak Hz. Peygamber'in müşriklerin envâî daraltmalarına ve işkencelerine karşı onların elinden kurtulması yolculuğu olan ve bu bağlamda yeni bir başlangıç olan hicret esnasında hususi bir yardıma mazhar olması bu ayetteki "kelime" kavramının kelime-i tevhid olarak anlaşılmasını sağlamıştır şeklinde görüş bildiren müfessirler de bulunmaktadır. Yani yüce olan İslâm davasıdır, Hz. Peygamber de bu davayı âlî tutmak çabasıdadır. Böylece Allah'ın nusret eli daima Peygamber'in etrafında olmuştur.²²

Bazen hadislerde de bu anlamdaki kullanıma rastlanılmaktadır. Örneğin; Ebû Musa el-Eş'ârî'den rivayetle Peygamber'e kahramanlık, riya ve taassup için savaşımlardan hangisinin Allah yolunda olduğu sorulunca Hz. Peygamber şu cevabı vermiştir: "Kim Allah'ın kelimesi (kelime-i tevhid) üstün olsun diye savaşırsa o, Allah yolundadır."²³

Kavramın kelime-i tevhid olarak anlaşıldığı bir başka ayet de şudur: "Allah'ın nasıl bir örnek verdiğini görmedin mi: İyi bir sözü (ifadeyi), kökü (yerde) sabit, dalları yüksekte olan güzel bir ağaca (benzetti)."²⁴

Ayette geçen "iyi söz" (kelime-i tayyibe) den murat, tefsir âlimlerinin çoğuna göre kelime-i tevhiddir. Aynı ayette geçen "güzel ağaç" (şecere-i tayyibe) tan maksat ise mü'mindir. Kelime-i tayyibenin kökleri mü'minin kalbinde var olup, kendisinin işlediği güzel amellerde o kelime sayesinde yücelere ulaşmaktadır.²⁵ Bu manayı destekleyen bir başka Kur'an ayeti de şudur: "Her kim

¹⁹ Mevlüt Güngör, *Kur'an Araştırmaları-II*. (İst.: Kur'an Kitaplığı, 1996), 132. Bu konuda farklı bir bakış açısını görmek için bkz. Ali, Durusoy, *Kur'an-ı Kerim'de Geçen 'Kelime' Lafzına Dair Bazı İncelemeler*, Dini ve Felsefi Metinler: Yirmi birinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama, 2012, cilt: II, s. 817-822.

²⁰ Tevbe, 9/40.

²¹ İbn Cerir Muhammed b Cerir b Yezid Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*. (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1995), 6/177; Hüseyin Muhammed Mahluf, *Kelimatü'l Kur'ân Et-Tefsîr Ve'l-Beyân* (Kahire, 1963), 173; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hâk Dini Kur'ân Dili*. (İst.: Azim Yay., 1995), 4/246; Zühaylî, *Tefsiru'l- Münîr* (Beyrut: Dârü'l Fikr, 1998), 10/219; Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü'l-Tefâsîr* (Beyrut: Darü'l-Kur'âni'l-Kerim, 1994), 1/536.

²² Nâsirüddîn Ebi Said Abdullah İbn Ömer İbn Muhammed Şirâzî el-Beydâvî, *Envârü't-Tenzil*, (thk. Mahmûd Abdulkadir el-Arnâvut), Dâr Sâder, Beyrut, 2001, I, 407.

²³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, (nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr), Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001)."Cihad", 15.

²⁴ İbrâhîm 14/24

²⁵ Ebu Abdillâh Muhammed b Ahmed el-Ensârî el-Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. (Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2006), 9/359; İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/296; Zühaylî, *Tefsirü'l- Münîr*, 13/242; Celaleddin Abdurrahman b Ebi Bekir Suyûtî, *Tefsirü'l-Celâleyn*. (İst.: Pamuk Yay.), 235; Ömer Nasuhî Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*.

şan ve şeref istiyorsa bilsin ki, şan ve şeref bütünüyle Allah'a aittir. Güzel sözler ancak O'na yükselir. Salih ameli de güzel sözler yükseltir."²⁶ Ancak şecere-i tayyibe'ye, hurma ağacı²⁷ diyen müfessirler olduğu gibi, bunların dışında ayete farklı yorum getiren tefsirciler de bulunmaktadır. Haddi zatında iyi olan, güzelliğe sevk eden her bir sözün meyve veren ağaç gibi yararlı olacağından hareketle insanın salih davranışlar sergilemesinin belli bir vaktinin olamayacağı, tam aksine bu davranışları sergilemede devamlılığın esas olduğu gerçeğine dikkatler çekilerek âyet bu yönleriyle de yorumlanmıştır.²⁸

Bunun dışında kelime sözcüğünün kelime-i tevhid olarak anlaşıldığı ayetlere iki örnek daha verilebilir:

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحُمِيَّةَ حُمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

"İnkâr edenler, gönüllerindeki cahiliyye çağının asabiyet ateşini alevlendirdiklerinde, Allah, Peygamberine ve inananlara huzur verdi; onların takva sözünü tutmalarını sağladı. Onlar, bu söze layık ve ehil kimselerdi. Allah her şeyi bilmektedir."²⁹ Bu ayetteki "kelime" kavramı tevhid kelimesi olarak anlaşılabilir. Çünkü bu bağlamda takva insanın ahbine bağlılığını ve sadakatini gösteren önemli bir ölçüt olarak değerlendirilmiştir. Kelime kavramının takva ile ilintilenmesi takvanın vesilesi olmasındandır.³⁰

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَعُولُوا أَشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ

"Resulüm de ki: "Ey Kitap ehli! Ancak Allah'a kulluk etmek, Allah'a bir şeyi eş koşmamak, O'nu bırakıp birbirimizi rab olarak benimsememek üzere, bizimle sizin aranızda müşterek bir söze gelin". Eğer yüz çevirirlerse: "Bizim müslüman olduğumuza şahid olun" deyin."³¹ Bu ayette Ehl-i Kitab'a "gelin aramızda ortak bir söz etrafında birleşelim" şeklindeki ifadeyi Tâhâ Sûresi ayetinde geçen "Öyle ise, muhakkak surette biz de sana, aynen onun gibi bir büyü getireceğiz. Şimdi sen, seninle bizim aramızda ne senin ne de bizim muhalefet etmeyeceğimiz uygun bir yerde buluşma zamanı ayarla."³² Ayetiyle bağlantılı olarak her iki kesimin itiraz edemeyecekleri bir "ortak" nokta olarak anlayan âlimler de olmuştur. Bu ortak nokta haddi zatında kelime-i tevhid olarak ifadesini bulmuştur.³³

Âyetlerde geçen "كَلِمَةَ التَّقْوَى" ve "تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ" ifadelerinden anlaşılan mananın kelime-i tevhid olduğu farklı tefsir âlimlerince de açıklanmıştır.³⁴

2.2. Kötü Söz (Şirk)

(İst.: Bilmen Yay., 1964), 4/1690; Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri* (İst.: Anadolu Yay., 1990), 6/3150; Saîd Havva, *el-Esas fi't-Tefsir*: (İst.: Şamil Yay., 1993), 7/391; Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/96; H. Hüseyin Özkazancıgil, *Kur'an Kelimeleri Sözlüğü*. (Ankara: Birleşik Dağıtım), 118.

²⁶ Fâtır, 35/10.

²⁷ Suyûtî, *Tefsirü'l-Celâleyn*, 235; Mehmed Vehbi, *Hulâsatü'l Beyân fi Tefsiri'l Kur'an* (İst.: Üçdal Neşr., 1968), 4/2697; Zuhaylî, *Tefsiru'l- Münîr*, 13/243.

²⁸ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. (İst.: Yeni Ufuklar Neşr., 1992), 5/24-25; Ömer Dumlu, *Kur'an-ı Kerim'de Salah Meselesi*. (Ankara: DİB, 1992), 72.

²⁹ Fetih 48/26

³⁰ Ebu'l Kâsım Mahmûd İbn Amr İbn Ahmed, *ez-Zemahşerî, Keşşâf*, (tashih. Muhammed Abdüsselâm,) Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1990, IV, 344.

³¹ Âl-i İmrân 3/64

³² Tâhâ, 20/85.

³³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ İbn Ziyâd Abdullah İbn Manzûr ed-Deylemî el Ferrâ, *Meânî'l-Kur'an*, (thk. Ahmed Yusuf Necâti) Dâru'l-Mısriyye, Mısır, trs, I, 220.

³⁴ Ebu'l Haccac Mücâhid, *Tefsiru Mücâhid*, (thk. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nil), Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, Mısır, 1989, I, 608; Sabûnî, *Safvet*, 3/226; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/387; Özkazancıgil, *Kur'an Kelimeleri Sözlüğü*, 267; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı* (İst.: İşaret Yayınları, 1999), 1/102; H. Mehmet Soysaldı, *Kur'an'da Kavram Araştırmaları* (Elâzığ: Yılmaz Ofset, 1998), 153.

Kötü söz (şirk) manasında kullanılan “kelime” kavramı Kur’an’da şöyle geçmektedir:

وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ

“Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmiş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır.”³⁵

Bu ayette geçen “kötü söz” çoğu müfessir tarafından “şirk, küfür ve dalalet şeklinde yorumlanmıştır.³⁶ Bu bağlamda ayette bahsedilen “ağacın yerden sökülmesi” ile de bir kararının olmaması, köklerinin yerin derinliklerine salınır bir vaziyette olmayıp yıkıldı yıkılacak bir kopukluk durumunda kaldığı şeklinde yorumlayan âlimler de olmuştur.³⁷

Bir önceki maddede açıklamaya çalıştığımız kelime-i tevhid ilkesinde, Allah, tevhidi mü’minin kalbine kök salıp ondan meydana gelen amelleri semavâta yükselten yüce bir prensip olarak tasvir etmiştir. Bu ayette de kelime-i habîsenin, yani şirk ilkesinin müşrik kişinin kalbine yerleştiğine; ama kötü bir ağaç durumunda olan müşrikin Allah-u Teâlâ ile irtibatını kesmesi sebebiyle sabitkadem durma imkânı olmadığına her an yıkılıp devrilebileceğine işaret etmiştir.³⁸

Kötü söz, yani batıl söz, ayette belirtildiği gibi tıpkı görüntüsü iyi olmayan, meyve vermeyen ağaç gibidir. Kökleri üzerine yükselir, dalları budakları olur. Bundan dolayı, yani bu görüntüsünden ötürü insanların bir kısmı onu, bereketli herhangi başka ağaçtan daha cüsseli, daha kuvvetli olduğunu düşünebilirler. Ayrıca bu ağaç görüntü itibarıyla toprağın üst kısmındadır. Fakat onun bu ihtişamlı hali kısa sürelidir, sonra bir anda devrilip düşecektir. Herhangi bir sağlam durumu ve etkili bir devamlılığı olmayacaktır.³⁹

Şirkin temelinde, heva ve hevese uyma ve nefsin tutkularına kul olan insanların Tevhid’e başkaldırması yatar. Bütün müşrik toplumlar, çoğunlukla ahlakî erozyona uğramış, arzularının ve tutkularının peşinde, zulüm ve fesat içinde yaşayan milletler olarak görülmektedirler. İşte Allah-u Teâlâ müşrikleri, kâfirleri kötü bir ağaca benzeterek burada dikkatleri çeken bir teşbih yapmıştır.

Bu konudaki bir diğer âyetin muhtevasını burada tekrar hatırlamakta fayda bulunmaktadır:

Daha önce geçtiği gibi hicret esnasında bir mağarada gizlenen Hz. Peygamberle Hz. Ebubekir’e ölümle karşı karşıya iken İslam dininin (Hakkın) istikbali hakkında Allah, onları ve tüm Müslümanları müjdeleyerek inananların tevhid kelimesiyle yüceleceğini belirtmiştir. İnanmayanların şirk dayanan ilkelerini ise alçak kılıp zelim edeceğini, onların düzenlerinin gelip-geçici; asıl kalıcı ve doğru yolun kendi yolu olduğunu “*inkârcıların sözünü değersiz hale getirdi*” ifadesiyle belirtmiştir.⁴⁰

3. Yüce ve Ezeli Prensip (Kelimetullah)

Kur’an’da geçen “kelimetullah” sözcüğünün muhtelif manaları mevcuttur. Bunlardan anlam itibarıyla genel olarak aynı doğrultuda kullanılan terkipleri ele alarak açıklamaya çalışacağız.

3.1. Allah’ın Kelimesi Eksiksizdir

“*Rasulüm, Rabbinin kelimesi (sözü), doğruluk ve adalet yönleriyle tamamlanmıştır. Allah’ın sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O işitendir, bilendir.*”⁴¹

Allah’ın kelimesinin eksiksiz olması demek, Kur’an’ın bir ismi olan kelâmullah adıyla da anlaşılmaktadır. Bu ayetteki “kelime” sözcüğüne “Kur’an” manasını veren müfessirler buradaki bağlamı açıklarken Kitab’ın ihbârî (bilgiyle ilgili) ve inşâî (istek durumuyla ilgili) olmak üzere iki yönünü ihtiva eden Allah kelamı olduğunu, birisinde istenenin istikâmet, diğerinde ise adalet

³⁵ İbrâhîm 14/26

³⁶ Sabûnî, *Safvet*, 2/97; Zuhaylî, *Münîr*, 14/243-244; Özkazancıgil, *Kur’ân Kelimeleri Sözlüğü*, 118.

³⁷ Ebû Ubeyde Ma’mer İbn el-Müsenâ, *Mecâzu’l-Kur’ân*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki), Mektebetü’l-Hancî, Kahire, 1381, I, 340.

³⁸ İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 2/297; Güngör, *Kur’ân Araştırmaları-II*, 140.

³⁹ Kutub, Seyyid, *Fî zilâli’l-Kurân*, Dâru’s-Şurûk, Kahire, 2003, 6/425.

⁴⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 6/177.

⁴¹ En’âm 6/115.

şeklinde gerçekleşeceğini belirtmişlerdir.⁴² Ayetteki “O’nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur” ifadesinin Kur’an’ın muarızlarına meydan okumasının bir parçası olarak değerlendirenler de olmuştur. Şöyle ki; “Onlara âyetlerimiz açık açık okunduğu zaman (öldükten sonra) bize kavuşmayı beklemeyenler: Ya bundan başka bir Kur’an getir veya bunu değiştir! dediler. De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam. Çünkü Rabbime isyan edersem elbette büyük günün azabından korkarım.”⁴³ Ayetindeki Kur’an muarızlarının mevzubahis isteklerine bir red mahiyetinde cevap verilmiştir. Böylece Kur’an’ın ahkâmıyla, getirdiği diğer düstur ve prensiplerle herhangi bir değişikliğe konu olamayacağı açıkça belirtilmiştir.⁴⁴

Bu hususta müfessir Elmalılı özetle şu açıklamaları yapmaktadır: Kur’an, haberleri ve sözleri ve vaat ettikleri bakımından tamamıyla doğrulardan oluşmaktadır, hakikatin kendisidir. Doğru olmayandan, şüphe barındıran her şeyden kesinlikle beridir. Kapsadığı hükümler ve kurallar bakımından da adaletin ta kendisidir. Allah’ın kelimelerini değiştirebilecek, onu tahrif edecek, ona karşı hâkimlik, başka bir ayarlama yapacak hiçbir kuvvet bulunmamaktadır. Herhangi bir kimse Allah’ın kelimelerini ortadan kaldırıp yerine daha adilini koyamaz, bir benzerini de asla getiremez. Binaenaleyh; O’nun sözünün, hükmünün, kitabının üzerine herhangi bir güç ve kuvvet bulunmamaktadır.⁴⁵

Böylece anlaşılmaktadır ki, ayette geçen “kelime” sözcüğü; Allah’ın mükâfat ve ceza olarak takdir ettiği/edeceği hususların tamamını kapsamaktadır. O’nun kelimelerinin ezelde gerçekleştiği, sonrasında da buna aykırı herhangi bir durumun gerçekleşmeyeceği de ayrıca anlaşılabilir hakikatler olarak dikkat çekmektedir.

3.2. Allah’ın Kelimesi Yücedir

Daha önce de geçen Tevbe sûresinin kırkıncı ayetinde yer alan “küfür” sözcüğünün şirk koşturmak, “kelimetullah” ifadesinin ise “La ilahe illallah” tevhid kelimesi olduğu açıklanmıştı. Allah küfür (şirk) kelimesini kahretmiş ve nihayetinde mağlup kılmış, işin sonunda ise yok etmiştir. Bu kelime, âlemlerin rabbinin birliği, dininin yüceliği anlamına gelmektedir. Onu muzaffer ve âlî kılmıştır. Çünkü Allah, mağlup edilmez, hata etmez, O’na karşı gelinmez, hükmettiğine, verdiği karara karşı durulmaz, kahrına uğrayan da kurtulmaz. İşte hakkın karşısında yer alan batıl da Allah tarafından en alçak kelime kılınarak kahredilip zelil kılınmıştır.⁴⁶

Hz. Peygamber ile Hz. Ebubekir, hicret ederken müşriklerin tuzaklarından kurtulmak için bir mağaraya sığınmışlardı. Allah-u Teâlâ indirdiği bu ayetle hem rasulünün kalbini huzura kavuşturmuş hem de kendi hak davasının batıl davası karşısında üstünlüğünü belirterek kıyamete kadar geçerli olacak hükmünü bildirmiştir. Bu ayette bahsi geçen mesele, Allah’ın, Hz. Peygamber başta olmak üzere ilâhî söze bağlı kalanlara vadettiği yardımı dikkatlere sunmaktadır. Yüce Allah, aynı yardımı istikamet üzere olan her fert ve toplum için her defasında tekrarlayacak güçtedir.⁴⁷

Hak ile batıl arasındaki mücadele, aynı zamanda mü’minler ile kâfirler arasındaki mücadeledir. Bu iki gurubun mücadelesi bazen, birinin diğerini yerinden sürgün etmesi veya birinin diğerine üstünlük sağlaması şeklinde gerçekleşir. Batılın taraftarları, hak olanı ortadan kaldırmak, güç ve kuvvet kullanarak, mallarını bu yolda teksif ederek hedeflerine ulaşmak için var güçleriyle

⁴² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 1/240.

⁴³ Yûnus, 10/15.

⁴⁴ Ahmed İbn Yusuf el-Halebî, *Umdetü’l-Huffâz Fî Tefsiri Eşrefi’l-Elfâz*, (thk. Muhammed Tuncî), Beyrut, Alemlî’l-Kütüb, 1993, III, 491.

⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3/502-503.

⁴⁶ Elmalılı, 4/346.

⁴⁷ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 6/411.

çarpışıp dururlar. Sünnetullah⁴⁸ise, bu mücadelede Allah'ın yardım ve inâyetinin gölgesi altında mücadele eden hak taraftarlarının işin sonunda galip geleceğini müjdelemektedir. İnananlar durumun bu şekilde hükme bağlanacağına farkında olarak hareket etmelidirler.⁴⁹

Nitekim Kur'an-ı Kerim'in muhtelif ayetlerinde hakkın üstünlüğü şöyle vurgulanmıştır:

"...Ve Allah batılı yok eder, sözleriyle hakkı ortaya koyar"⁵⁰

"Bilakis hakkı, batılın üzerine atarız da onu dağıtır; bir de bakarsın ki o (bâtıl) zail olmuştur. (Allah'a, yalan yanlış) isnat etmekte olduğunuz vasıflardan dolayı vay sizin hâlinize!"⁵¹

3.3. Allah'ın Kelimesi O'nun Yardımı ve Hükme Bağladığıdır

Birtakım ayetlerde de "Allah'ın kelimesi", O'nun müminlere yardımı ve bu yardım neticesinde müminlerin galibiyeti anlamına gelmektedir. Aynı şekilde bu bağlam esas alındığında Allah, kâfirlerin bir kısım hesabını ahirete bırakıp cezalandırma yetkisini orada kullanarak sözünü tamamlayacağı manası da anlaşılmaktadır.

"Senden önce nice peygamberler yalanlandı ve kendilerine yardımımız gelene kadar yalanlanmalarına ve sıkıştırılmaya katıldılar. Allah'ın sözlerini değiştirebilecek yoktur; and olsun ki peygamberlerin haberi sana da geldi."⁵² âyetinde geçen "وَلَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ" ifadesiyle Allah'ın yardım ve zaferi kastedilmiştir. Buradan da anlaşıldığı üzere tüm peygamberler kavimleri tarafından yalanlanmış, çeşitli şekillerde işkencelere ve hakaretlere maruz kalmışlar; ancak sonuçta Allah'ın nusret ve inâyeti yetişmiş ve galip gelen inananlar olmuştur.⁵³

3.4. Allah'ın Kelimesinde Değişiklik Olmaz

Allah peygamberlerine ve müminlere verdiği yardım ve inayet sözünde asla herhangi bir değişikliğe gitmez. (وَلَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ). "Onun sözlerini değiştirecek yoktur" ifadesi bunu açıklayan bir cümle olarak Kur'an'da defâaten zikredilmektedir.⁵⁴

Allah kelimelerini değiştirmez, verdiği bu bağlamdaki sözünden dönmez, O'nu buna zorlayacak hiçbir kuvvet yoktur, demek; bu hususta O'na galip gelecek bir kuvvet dünyada da ahirette de asla olmayacak, demektir.⁵⁵ Bununla beraber bu konudaki Allah'ın hükmü ve sözü, bunun gerçekleşmesini murad ettiği zaman bakımından da değişikliğe uğramayacaktır, demektir.⁵⁶

3.5. Allah'ın Kelimesi Hz. İsa'dır

"Hani melekler demişti ki: "Ey Meryem! Allah sana, Kendinden bir sözü, adı Meryem oğlu İsa olan Mesihî, dünya ve ahirette şerefli ve Allah'a yakın kılınanlardan olarak müjdelers."⁵⁷

"Kelime" sözcüğüne, nakledilen ayette, "İsa Mesih" işaret edilerek değinilmiştir. İfadeyi yorumlayan bir kısım tefsir bilgini, bu ifadenin Allah'ın yaratma fiili için zikrettiği "ol der oluverir"

⁴⁸ Sünnetullah; Allah'ın kâinatı yarattığı zamandan itibaren gönderdiği kuralların neticelerine göre uyguladığı mükâfat ve ceza düzenine ilişkin izlediği değişmeyen yolu demektir. Bu değişmeyen yol (sünnetullah), kulların eylem ve tavırlarını bir düzen ve değişmeyen bir hüküm ile kontrol altında tutmaktadır. Bu konuda Allah'ın tavrı herhangi bir müsamaha olmaksızın kulların tavır ve davranışlarına göre asla değişmemektedir. Ve bu yönüyle sünnetullah temel bir hüküm ve değişmeyen bir sabitedir. Daha geniş bilgi için bkz. Abdülkerim Zeydan, *İlahi Kanunların Hikmetleri*. (İstanbul: İhtar Yay., 1997), 17-19; Ömer, Özsoy, *Sünnetullah*, Ankara, Fecr yay., 1994.

⁴⁹ Zeydan, *İlahi Kanunların Hikmetleri*, 58-59.

⁵⁰ Şûrâ 42/24

⁵¹ Enbiyâ 21/18

⁵² En'âm 6/34

⁵³ Benzer ayetler için; Sâffât 37/171-176; Mücâdele 58/21; Hûd 11/119; Yûnus 10/33,96-97; Zümer 39/19,71; Şûrâ 42/14,21.

⁵⁴ En'âm, 6/115; Yûnus 10/64; Kehf 18/27.

⁵⁵ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/508; Sâbûnî, *Safvet*, 1/414; Zuhaylî, *Tefsiru'l-Münîr*, 11/211; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/496.

⁵⁶ Taberî, *Camiu'l-Beyân*, 8/9.

⁵⁷ Âl-i İmrân 3/45.

manasına gelebileceği şeklinde yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Hz. İsa'nın yaratılışının sıra dışılığından ötürü bu noktada "ol der oluverir" ifadesi gibi bütün yaratılmışlar için kullanılabilecek ifadenin dışında "kelime" kavramının kullanılması şâyân-ı dikkattir. İşte buna binâen Hz. İsa, "Allah'ın Kelimesi" sıfatı ile vasıflandırılmıştır. Bunun dışında başka tefsir âlimleri de mevzubahis ifadenin, Allah'ın melekler aracılığıyla Meryem'e ilettiği "müjde" anlamında değerlendirilme ihtimali olduğuna işaret etmişlerdir.⁵⁸

Süleyman Ateş; bu bağlamda zikredilen "*Kelime*"yi özetle şu şekilde açıklamıştır: Hz. İsa için kullanılan "Ol!" emri, babasız var edildiğinden ötürü "Allah'ın kelimesi" ifadesiyle anlatılmıştır. Böylece normalin dışında bir yaratılışının olduğuna işaret edilmiş olmaktadır. Aslında "kelime" kelimadan daha genel bir ifadedir. Kalam sadece hitabeden sözdür. Kelime bundan daha kapsamlı olarak kulak başta olmak üzere diğer duyu organlarıyla insanda meydana getirdiği etki, oluşturduğu anlam derinliği gibi etraflı bir olgudur. İnsanın dilinden dökülen, satırlara konu olan ifadeler birer kelime oldukları gibi, ruhlarda derinlemesine iz bırakan ama herhangi bir sözü olmayan doğa olayları da birer kelimedir. Kâinata insanların ibret nazarıyla baktıklarında görebilecekleri mükemmel nizam, olayların insan ruhunda bıraktığı müspet etkiler ve bu bağlamdaki daha nice sayılabilecek olayların her biri birer sözsüz kelimedir. Bunlara ek olarak Hz. İsa'nın yaratılışı da sıra dışı hadiselerden biridir. İnsanlar için fevkalâde denebilecek söz konusu hadise, Allah'ın kudretini göstermesi bakımından sözü olmayan, ancak ruhlarda derinlemesine tesir bırakan bir olay olmasından ötürü "*Allah'ın kelimesi*" olarak nitelendirilmiştir.⁵⁹

Hamdi Yazır ise; bu ayet bağlamında "*Kelime*" kavramının etimolojik tahlilini yaptıktan sonra, anlamı hakkında şunları ifade etmiştir: İnsanın ağızından çıkan manalı sesler, kitaplarda yazılı olan anlamlı yazılar, kâinata bakıldığı zaman derin bakışla belirginleşen olaylar, her insanda aynı oranda olmasa bile belli bir düzeyde tesir uyandıran bütün ahvâl "kelime" olarak vasıflandırılabilir. Hz. İsa da işte bu türden bir kelimeydi ve Meryem'de de böyle bir tesir meydana getirmiştir.⁶⁰

4. İlahî Yasalar

"Kelime" sözcüğü, Kur'an'ın farklı yerlerinde Allah'ın koymuş olduğu hükümler anlamına gelebilecek şekilde de yer almıştır.

*"Rasulüm, Rabbinin Kitabı'ndan sana vahyedileni oku. O'nun kelimelerini değiştirebilecek kimse yoktur. O'ndan başka bir sığınak da bulamazsın."*⁶¹

İlk dönemlerden itibaren bu ayeti anlama çabası içinde olan âlimler, "kelime" den maksadın Allah'ın değiştirilemeyecek yasaları olduğunu, O'nun koyduğu nizamın bir benzerinin, denginin getirilemeyeceğini ve onda herhangi bir tahrife gidilemeyeceği şeklinde anlam vermişlerdir.⁶²

Bu âyetin tefsiri genellikle şu şekilde yapılmıştır: Ey Muhammed, Rabbinin kitabından sana vahyedileni ibadet, düşünmek, tebliğ ve amel için oku ve ona itaat et.⁶³ Kur'an'ın genel olarak hükümlerini okuyup, anlayıp amel etme hususunda ihmalkâr davranma. Yoksa emirlere muhalefet etmiş olursun. Kitapta bu konularda sana bildirilen ilâhî bütün emir ve yasaklar da herhangi bir değişiklik meydana getirecek kuvvet bulunmamaktadır.⁶⁴ Çünkü kitabında kendinden başka tasarruf eden olmaz ki kelimelerini değiştirebilsin. Kıyamete kadar Kur'an'ın değil bir kelimesini tek bir

⁵⁸ Muhammed İzzet b Abdulhâdi b Derviş Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs* (İst.: Ekin Yay., 1997), 5/424; Güngör, *Kur'ân Araştırmaları-II*, 156-158.

⁵⁹ Süleyman Ateş, *Çağdaş Tefsir* (İst.: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1997), 2/45-46.

⁶⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/363-364.

⁶¹ Kehf 18/27.

⁶² Ebû İshâk el-Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, (thk. Abdülcelil Abduh Şelebi), Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1988, III, 280.

⁶³ Said Havva, *el-Esas fî't-Tefsîr*, 8/330.

⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/350.

harfini bile değiştirebilmek hiçbir kimsenin haddi değildir.⁶⁵

5. Söz

Kelime, bir anlam ifade eden tek bir lafız ve söz demektir. Aynı zamanda; bir varlığın adına, herhangi bir harekete veya bir harfe bile denilebileceği gibi, tek başına bir manayı açıklamaya kifayet eden kavram veya sözcüğe denilebilmektedir. Ayrıca, bazen de bir cümle veya birkaç cümle hatta tüm bir konuşmaya da kelime denildiğini bu kavramın lgat manasını aıkladırken belirtmiştik. Nitekim “kelime” sözcüğüyle Kur’an-ı Kerim’de bazen bizzat Yüce Allah tarafından veyahut da insanlar tarafından söylenmiş bazı sözler de kastedilmiştir.

İlahi sözler manasına gelen “kelimât” sözcüğü Kur’an’da Allah’ın Meryem için Cibril aracılığıyla ilettiği sözler, Yahudilerin Tevrat’ta değiştirdikleri ilahi sözler, Hz. Âdem’in Rabbiyle olan konuşması neticesinde kendisine iletilen sözler vb. ifade Őekillerinde kullanılmıştır.⁶⁶

Kur’an-ı Kerim’de “kelime” kavramı kullanılarak kastedilen sözlerden bir başkası ise beşerf sözlerdir. Medine’de münafıkların Hz. Peygamber hakkında söyledikleri ve sonuçta küfürlerini gerektiren sözler, “kelimet’l-küfr” Şeklinde nitelendirilmiştir:

“Onlar bir Şey sylemediklerine dair Allah’a yemin ediyorlar. Yemin olsun, onlar küfür kelimesini söylediler. Müslüman olmalarından sonra kfir oldular. Elde edemedikleri bir Őeyle ilgilendiler. Onlar, ancak Allah ve Resulü, onları ikramlarıyla zengin etti diye, intikam alıyorlar. Eğer tövbe ederlerse, onlar için daha hayırlı olur. Eğer sırt çevirirlerse, Allah onlara dünyada da ahirette de elem verici bir azap verir. Ve onlar yeryüzünde ne bir sahip ve dost ne de yardımcı bulamazlar.”⁶⁷

Bu âyetin sebep-i nzlnden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber hakkında söylenen asılsız sözler kelime-i küfür Şeklinde nitelendirilmiş ve bu âyetteki kelime kavramı, beşerden sadır olup küfre sebebiyet veren irkin ve kötü söz manasında kullanılmıştır. Ayrıca bu bağlamda inkârcıların “Allah ocuk edindi” sözleri “onların ağızlarından çıkan çok büyük (uret-kâr) bir kelime”⁶⁸ ifadesiyle Őiddetle kınanmıştır.

Kıyamet günü kfir bir kişinin Allah-u Teâlâ’ya olan, “*Rabbim ne olur beni (dünyaya) geri dndr de iyi işler yapayım*” Şeklindeki yalvarışı da Allah-u Teâlâ tarafından “*O, onun söylediği (olmayacak) bir sözdür*”⁶⁹ Şeklinde ifade edilmiştir.⁷⁰ Bu ifadesiyle Yüce Allah bizim duymadığımız ama kendisinin duyduğu bu pişmanlık ifadesinin sadece bir söz olarak havada kalacağını, zira artık pişmanlık vaktinin geçtiğini bildirmiş olmaktadır.⁷¹

6. Allah’ın Emirleri

“Kelime” sözcüğünün farklı bir anlamı da Allah tarafından kullarına yerine getirmeleri için verdiği emirleridir. “Emirler” bağlamında Kur’an’daki yer alışı Şu Őekildedir:

“Hani bir zamanlar Rabbi İbrahim’i birtakım emirlerle imtihan etmiş, İbrahim onların hepsini yerine getirmişti de Rabbi Şöyle buyurmuştu: “Ben seni insanlara nder yapacağım.” İbrahim de “Soyumdan da (nderler yap, ya Rabbi!)” demişti. Bunun zerine Rabbi, “Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz” demişti.”⁷²

Burada, Allah’ın İbrahim’i bazı kelimelerle sınıadığı ifade edilmektedir. Hz. İbrahim’in sınıandığı

⁶⁵ Vehbi, *Hülâsatü’l Beyân Fi Tefsiri’l Kur’ân*, 7-8/3113-3114; Kutub, *Fi Zilâ’l-Kur’ân*, 7/104; Zuhayli, *Tefsiru’l- Münîr*, 15-16/241-242.

⁶⁶ Bu ve benzer âyetler için bkz; Nisâ 4/46; Mâide 5/13,41; Bakara 2/37; Âl-i İmrân 3/42-45.

⁶⁷ Tevbe 9/74.

⁶⁸ Kehf 18/4-5.

⁶⁹ M’minn 23/100.

⁷⁰ Mukâtil b Süleyman b Beşir, *el-Vücûh ve ’n-Nezâir* (İstanbul: İlmî Neşriyat, 1993), 145.

⁷¹ Güngör, *Kur’ân Araştırmaları-II*, 155-156.

⁷² Bakara 2/124.

bu kelimelerin, emirlerin ne olduğuna dair tefsir bilgileri farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Bütün bu görüşler ya anlatımdan ya Kur'an'daki Hz. İbrahim'e dair kıssalardan yahut Hz. Peygamber'in, Hz. İbrahim hakkında anlattıklarından çıkartılmıştır. Ayet-i kerimede "بِكَلِمَاتٍ" "kelimeler ile" buyruğu; anlatımda hedeflenen şeyin, Hz. İbrahim'in mükellef kılındığı emirleri tamamıyla yerine getirdiğini açıklamaktır. Binaenaleyh, bu mükellefiyetlerini açıklamak için "kelime" kavramı nekre(belirtisiz) olarak vârid olmuştur.⁷³ "Rabbinin İbrahim'i birtakım emir ve nehiylerle imtihan edişini hatırla. O, onları tamamlamıştı." Âyette ifade edildiği üzere Hz. İbrahim bu emir ve nehiyleri hakkıyla yerine getirmiş, en güzel şekilde bunları eda etmişti. Ne herhangi bir ifratı, tefriti; ne de gevşek davranması söz olmuştur.

Bazı müfessirler Hz. İbrahim'im imtihan edildiği "kelimât" hakkında çok farklı yorumlar yaparak birtakım açıklamalarda bulunmuşlardır. Şöyle ki; 'Kelimât', ona bildirilen emirler ve nehiylerdir. Ve bunlar on şeyden ibarettir. İbrahim şeriatinde bunları, yani bu on şeyi yapmak farz idi. Bizim şeriatimizde ise sünnettir. Beşi baştadır ki, bunlar; mazmaza, istinşak (abdest alırken buruna su çekme), saç taramak, bıyığını kesmek, misvak kullanmak gibi temizliğe ait şeylerdir. Diğer beşi ise bedeninin diğer azalarıyla alakalıdır. Sünnet olmak, kasığını, koltuk altlarındaki kılları tıraş etmek, tırnağını kesmek ve suyla istinca etmek gibi bedene ait olan temizlikten ibarettir. Ayrıca, sınıdığı "kelimeler"den murâd; hac, tavaf, sa'y, ihram, bunlara ilaveten; Nemrud'un ateşi, çocuğunu kurban etmekle görevlendirilmesi ve hicret etmesi gibi ilahi teklifler ile babası başta olmak üzere kâfirlerle Allah-u Teâlâ'nın birliğine dair konuşmalarıdır.⁷⁴

Hz. Musa'nın (a.s.)'nın sihirbazlara karşı kazanmış olduğu zaferde esasının aniden yılanı dönüşmesi ve sihirbazların hepsinin asalarını yutuvermesi de yine Yüce Allah'ın duruma müdahale edip bu konudaki fevkalade ve kesin emriyle tahakkuk etmiştir. İşte onun bu emri başka bir ayet-i kerimede "kelime" sözcüğünün çoğulu olan "kelimât" kavramıyla dile getirilmiştir: "Suç işleyenlerin hoşuna gitmese de Allah, sözleriyle hakikati açığa çıkaracaktır."⁷⁵

Görüldüğü gibi ayette Yüce Allah, sihirbazlar karşısında zor durumda kalan peygamberine yardım edeceğini ve verdiği olağanüstü emirler (kelimât) ile kâfirler istemese de hakkı hâkim kılacağını ifade etmiştir.

7. İlahî Kitaplar

Kur'an'da "kelimât" sözcüğü bir yerde ilâhî kitapların tümünün kastedildiği bir manada kullanılmaktadır:

"De ki: "Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize gelen, Allah'ın Peygamberiyim. Allah ki, yer ve göklerin tasarrufu O'nun elindedir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur, öldürür ve diriltir. Onun için hem Allah'a hem de bütün kelimelerine iman getiren o ümmî Peygambere, Rasulüne iman edin ve o peygambere uyun ki, doğru yolu bulasınız."⁷⁶

Ayet-i kerimede cümlenin gelişinden de anlaşıldığı gibi, buradaki "kelimât" tan maksat, Yüce Allah'ın şimdiye kadar indirmiş olduğu diğer bütün kitap ve sahifelerin hepsidir. İlahi kitaplar manasından başka bu sözcüğe; ayetler, mucizeler gibi manalar da verilmiştir.⁷⁷

Bu ayette geçen "kelimât" ifadesine Kur'an-ı Kerim manası verenler de vardır. Bu manayı verenlere göre; Hz. Peygamber'den önceki tüm peygamberler belli bir topluluğa gönderilmiş elçilerdir. Beraberlerinde getirdikleri vahiy de yine o dönemi ve insanları kapsamaktadır. Kur'an'a gelince, en önemli özelliklerinden biri olarak evrensel oluşu dikkat çekmektedir. Aynı şekilde Hz. Muhammed de son elçi olmasından ötürü hem döneminin hem de kıyamete kadarki tüm zamanların

⁷³ Havva, *el-Esas*, 1/294-295.

⁷⁴ Vehbi, *Hülasatü'l Beyân*, 1/222; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/328-330; Suyûtî, *Tefsirü'l-Celâleyn*, 1/124.

⁷⁵ Yûnus 10/82.

⁷⁶ A'raf 7/158.

⁷⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/150-151.

peygamberi olması bakımından evrensel bir elçidir. Bu durumu açıklayan ifadeler âlemlerin rabbinin kâinattaki tüm toplumlara, insanlığın tamamına bu rahmeti ilettiğinin bir alameti⁷⁸ ve peygamberlerin de yıldızı, zirvesi⁷⁹, başka bir deyişle onların sonuncusu olarak tanımlanmaktadır.⁸⁰

Sonuç

Kur'an, indirildiği dil ve toplumu birçok yönüyle dikkate alarak indirilmiş ilâhî bir vahiydir. Bu yüzden ilk muhataplarının kullandığı kavram ve kelimelere sıklıkla yer vermiştir. Bazen muhataplarının bildiği ve kullandığı manalarla bu kavramları zikrederken, bazen de Kur'an kendisi yeni anlamlar yükleyerek bu kavramları kullanmıştır. Kur'an, bir kavramı toplumun kullandığı haliyle de anlamı genişletmek, daraltmak, değiştirmek gibi farklı bir şekilde de kullanabilmiştir. Bu sözcüklerden birisi de "kelime" sözcüğüdür.

"Kelime" kavramı, Kur'an'da daha ziyade bir terkip halinde ya bir isim tamlaması yahut bir sıfat tamlaması içinde kullanılmış ve farklı manaların bir arada olduğu bir anlam listesi oluşmuştur. Bu kelimenin Kur'an'da kullanıldığı terkiplerden bazıları şunlardır: kelimetün tayyibetün, el-kelime't-tayyib, kelimetullah, kelimetü'l-küfr, kelimetü'l-azap, kelimetü'l-fasl, kelimetü't-takva...

Tek başına ya da bir terkip içinde geçen "kelime" kavramı, içinde bulunduğu bağlam göz önünde bulundurularak müfessirlerce de zaman zaman değişik biçimlerde yorumlanmıştır. Bazen, kâinatın en temel hakikatlerinden biri olarak tevhid, bazen ahlâkî öğretilerle donanmış kâmil bir mümin olarak anlaşılabilmiştir. Tüm bu hususiyetler Kur'an'ın zengin îcâz yönlerinden biri olarak insanlığın önünde durmaktadır. Bu kelime ve terkiplerinin Kur'an-ı Kerim'de kazandıkları manaları da topluca sıralayacak olursak karşımıza şunlar çıkmaktadır:

Kelime-i tevhid, şirk, yüce Allah'ın ilahî ve ezeli birtakım prensipleri, ilahî yasalar, Allah'ın vaatleri, ilâhî ve beşerî birtakım sözler ve cümleler, Hz. İsa, Allah'ın uçsuz ve bucaksız ilmi, bir kısım ilahî emirler, Allah'ın bazı tekvini emirleri ve ilahî kitaplar.

Kaynakça | References

- Ahmed İbn Yusuf el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz Fî Tefsiri Eşrefi'l-Elfâz*, (thk. Muhammed Tuncî), Beyrut, Alemi'l-Kütüb, 1993.
- Ateş, Süleyman. *Çağdaş Tefsir*. İstanbul : Yeni Ufuklar Neşriyat, 1997.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul : Yeni Ufuklar Neşriyat, 1992.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-I Kerim'in Türkçe Meali Âlisi Ve Tefsiri*. İstanbul : Bilmen Yayınevi, 1964.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmiu's-Sahih*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Çelik, Muhammed. *Kur'ân Kur'ân'ı Tanımlıyor*. İstanbul : Şule Yayınları, 1998.
- Derveze, Muhammed İzzet b Abdülhadi b Derviş. *Et-Tefsirü'l-Hadis*. İstanbul : İstanbul : Ekin Yayınları, 1997.
- Dumlu, Ömer. *Kur'an-I Kerim'de Salah Meselesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1992.
- Durusoy, Ali, Kur'an-ı Kerim'de Geçen 'Kelime' Lafzına Dair Bazı İncelemeler, Dini ve Felsefi Metinler: Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama, 2012.
- Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegânî, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir* (nşr. M. Hasan Ebü'l-Azm ez-Zeffî), Kahire 1412/1992.

⁷⁸ Taberî, *Camîu'l-Beyân*, 4/133; İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/57; Sabûnî, *Saîvet*, 1/476.

⁷⁹ Enbiyâ 21/107.

⁸⁰ Esed, *Kur'ân Mesajı*.

- Ebu'l Haccac Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, (thk. Muhammed Abdusselam Ebu'n-Nîl), Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, Mısır, 1989.
- Ebû Hilâl el-Hasan İbn Abdillâh İbn Sehl İbn Said İbn Yahya İbn Mihran el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*; (thk. Muhammed Osman), Mektebetü's-Sekâfe ed-Diniyye, Kahire, 2007.
- Ebû İshâk el-Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, (thk. Abdülcelil Abduh Şelebî), Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Ebû'l-Kasım Hüseyin bin Muhammed Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, mhk. Safvan Adnan Dâvûdî, Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1992.
- Ebu'l Kâsım Mahmud İbn Amr İbn Ahmed, ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, (tashih. Muhammed Abdüsselâm,) Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1990.
- Ebû Mûsâ Muhammed b. Ömer b. Ahmed el-Medînî, *el-Mecmû'u'l-muğîs fî garîbeyi'l-Kur'ân ve'l-hadîs*, (thk. Abdülkeirim el-Azbâvî), Câmîâtü Ummi'l-Kurâ, Mekke, 1986.
- Ebû Ubeyde Ma'mer İbn el-Müsennâ, *Mecazu'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki), Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1381.
- Ebû Zekeriyâ Yahya İbn Ziyâd Abdullâh İbn Manzur ed-Deylemî el Ferrâ, *Meânî'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Yusuf Necâtii) Dâru'l-Mısriyye, Mısır, trs. Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı*. İstanbul : İşaret Yayınları, 1999.
- Güngör, Mevlüt. *Kur'an Araştırmaları-II*. İstanbul : Kur'an Kitaplığı, 1996.
- Havva, Said. *el-Esâs Fi't-Tefsîr*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1993.
- İbn Fâris, Ahmed İbn Fâris İbn Zekeriyâ el-Kazvîni el-Râzî, *Mücmelü'l-Lügat*, (thk. Züheyr Abdulmuhsin Sultan) Beyrut, Müessesetür-Risâle, 1986.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*. Beyrut, 1969.
- K. Ece, Hüseyin. *İslam'ın Temel Kavramları*. İstanbul : Beyan Yayınları, 2000.
- Kademoğlu, Mahmut Rifat. *Şamil İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Şamil Yayınları, 2000.
- Kurtûbî, Ebû Abdullâh Muhammed b Ahmed el-Ensârî el-. *El-Câmi Li Ahkâmi'l-Kur'an*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2006.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kurân*, Dâru's-Şurûk, Kahire 2003.
- Mahluf, Hüseyin Muhammed. *Kelimâtu'l Kur'an Et-Tefsir Ve'l-Beyan*. Kahire, 1963.
- Ma'luf, Luvis b. Nikola el-Ma'luf el-Yesuî, *el-Müncid fî'l-luga ve'l-a'lam*, Beyrût: Dâru'l-Meşrik, 1973.
- Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b Mükerrrem b Ali el-Ensârî İbn. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut : Dâru Sadır, 1956.
- Muğalese, Mahmud Hüsnî. *Nahvu's-Şâfi*. Amman: Daru'l Beşir, 1991.
- Mustafa Karagöz, "Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci", *Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü* (ed. Bilal Gökkr v. dğr.), İstanbul 2009.
- Nâsirüddîn Ebi Said Abdullâh İbn Ömer İbn Muhammed Şirâzî el-Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl*, (thk. Mahmud Abdulkadir el-Arnâvut), Dâr Sâder, Beyrut, 2001.
- Özkazancıgil, H. Hüseyin. *Kur'ân Kelimeleri Sözlüğü*. Ankara: Ankara: Birleşik Dağıtım, ts.
- Özsoy Ömer, *Sünnetullah, Ankara*, Fecr Yayınları., 1994.
- Sabûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsir*. Beyrut: Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerim, 1994.
- Soysaldı, H. Mehmet. *Kur'an'da Kavram Araştırmaları*. Elazığ: Yılmaz Ofset, 1998.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b Ebî Bekr. *Tefsiru'l-Celâleyn*. İstanbul: Pamuk Yayınları, ts.
- Süleyman, Ebû'l-Hasan Mukâtil b Süleyman b Beşir Mukaâtil b. *El-Vücûh ve'n-Nazâir*. İstanbul: İlmi Neşriyat, 1993.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b Cerir b Yezid. *Câmiü'l-Beyân Fî Tefsiri'l-Kur'ân*. Beyrut: Beyrut : Dâru'l-Fikr, 1995.
- Vehbi, K. Mehmet. *Hülasatü'l Beyân Fi Tefsiri'l Kur'ân*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1968.

- Yahyâ b. Sellâm, *et-Teşârif: Tefsîrü'l-Kur'ân Ninme'stebehet esmâ'ühû ve taşarrafet me'ânih* (nşr. Hind Şelebî), Tunus 1400/1980.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: İstanbul : Azim Dağıtım, 1995.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Anadolu Yayınları, 1990.
- Zeydân, Abdülkerim. *İlahi Kanunların Hikmetleri*. İstanbul: İstanbul : İhtar Yayıncılık, 1997.
- Zuhaylî, Vehbe. *Tefsiru'l- Münîr*: Beyrut: Daru'l Fikr, 1998.